

Ιδεολογία και ριζοσπαστική κριτική

«Αν και από την αρχή η θεωρία των ιδεολογιών προειδοποίησε το πνεύμα για την αδυναμία του, σήμερα η αυτοσυνείδησή του πρέπει να πάρει θέση μπροστά σ' αυτή την διάσταση, που ήδη ο Χέγκελ είχε ορίσει ως την στιγμή της αρνητικότητας και μπορεί να επιτιώσει μόνο στο βαθμό που θα ενσωματώσει μέσα την ιδεολογική κριτική».

Μ. Χορκχάιμερ – Θ. Αντόρνο

Η ιδεολογία μπορεί να εκφράσει δυναμικά και να ενσωματώσει κριτικά μια σύνθετη κοινωνική κατάσταση, όπως είναι αυτή της ύπαρξης πολυάριθμων στρωμάτων και τάξεων μέσα στις κοινωνίες του ύστερου καπιταλισμού και μάλιστα με σημαντικές διαφορές μεταξύ τους, παρά το γεγονός ότι οι τάξεις με την παραδοσιακή τους έννοια τείνουν να ξεπεραστούν. Στην προκειμένη περίπτωση θα πρόκειται για μία ριζοσπαστική μορφή ιδεολογίας η οποία μπορεί ν' αποτελέσει μια κοινή βάση ξεπεράσματος της κοινωνικής πολυδιαίρεσης, έστω και στο επίπεδο του πνεύματος, σύμφωνα με την ανάλυση του Γκράμσι για την ιδεολογία. Έτσι, ίσως γίνει δυνατή η συγκρότηση μιας άλλης ιδεολογίας με ηγεμονικό χαρακτήρα, που πλην όμως η απελευθέρωση με πραγματικούς όρους (σύμφωνα με τις μαρξικές αναλύσεις) δεν μπορεί παρά να επιτελεσθεί διαφορετικά, παρά καταργώντας συνειδητά την κοινωνική διαίρεση της εργασίας σε μια μετεπαναστατική κοινωνία. Η επίτευξη της ιδεολογικής ηγεμονίας είναι απαραίτητη για να γίνει η επανάσταση, αλλά δεν αρκεί για τη μετέπειτα περίοδο, αντίθετα με όσα υποστηρίζει ο R. Bahro.¹

Ταυτόχρονα επιβάλλεται να συλληφθεί από τώρα στο ιδεολογικό επίπεδο η αναγκαιότητα μιας νέας οργάνωσης της κοινωνίας μακριά από τον προντοκτιβισμό και τον κρατισμό. Παράλληλα μέσα από την κρίση του υπάρχοντος συστήματος παραγωγής και λόγω της δυνατής συνειδητοποίησής του τέλεια ανορθολογικού χαρακτήρα του, είναι δυνατό ν' αρχίσει ν' αυτοοργανώνεται η κοινωνία σε κοοπερατίβες, ενώσεις κ.τ.λ., αρκεί να προσπαθήσει να ξεπεράσει το νόμο του κέρδους. Η εναλλακτική λύση έτσι μπορεί ν' αναδειχθεί κυρίαρχη, και ένας νέος τρόπος παραγωγής και διάθε-

σης των προϊόντων, πολύ πιο ανθρώπινος από τον υπάρχοντα, μπορεί ν' αρχίσει να εμφανίζεται από τώρα και να εδραιώνει προοδευτικά τις θέσεις του. Ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής εμφανίστηκε στο εσωτερικό της παλιάς φεουδαρχικής κοινωνίας και προοδευτικά έγινε κυρίαρχος, γεγονός που επιστεγάστηκε από την αστική επανάσταση. Γιατί να μην γίνει το ίδιο με την νέα κοινωνία που μπορεί έστω και στοιχειωδώς να συλλάβουμε από τώρα; Γιατί να μην προηγηθεί και πάλι η κοινωνική επανάσταση από την πολιτική; Η ριζοσπαστική κριτική, δεδομένου ότι μπορεί ν' αποσαφηνίσει και να διερευνήσει τις ανάγκες της πράξης τουλάχιστον από την άποψη της διαμόρφωσης μιας νέας και ριζοσπαστικής ιδεολογίας, είναι δυνατό να συμβάλει στην ανίχνευση του περιεχομένου της απελευθέρωσης:

«...τα καταπιεστικά φαινόμενα αντιστοιχούν σε μια επίθεση του καπιταλισμού που δυσκολεύεται να εκσυγχρονισθεί και να ορθολογικοποιηθεί. Θέλει λοιπόν να προχωρήσει στον αυτοματισμό και στην κυβερνητικοποίηση της κοινωνίας μας... Ο καπιταλισμός δεν μπορεί πλέον παρά να μηχανορραφεί. Πρέπει να ξεκόψουμε από τις τεχνικές διαμαρτυρίας, οι οποίες δεν μπορούν να κάνουν τίποτε πλέον. Σε κάθε παραπέρα βήμα της καταπίεσης θα απαντούμε μ' όλο και πιο ριζοσπαστική μορφή.²

Κατά συνέπεια, είναι δυνατό ν' αποσαφηνιστεί το νόημα της πράξης σήμερα, που από πολλές απόψεις επιβάλλεται να είναι κατά πολύ πιο ριζοσπαστική από όσο τον Μάη του 68; Ολική άρνηση της κυριάρχησης, η οποία ξεφεύγει πλέον από την καθαρά οικονομική σφαίρα και επεκτείνεται σ' όλους τους τομείς της σύγχρονης κοινωνίας, ο περίφημος διαχωρισμός βάσης και εποικοδομήματος έχοντας προ πολλού ξεπεραστεί, αν ποτέ ήταν έγκυρος, και άρνηση το ίδιο ριζοσπαστική της κοινωνικής διαίρεσης της εργασίας σ' όλες τις εκδηλώσεις της: από τον διαχωρισμό των εργατών σε ειδικευμένους και ανειδίκευτους έως την άρνηση του Κράτους σ' όλη του την έκταση, δηλαδή από τον τελευταίο γραφειοκράτη έως τον ανώτερο υπάλληλο.

Μόνο μέσα σ' αυτές τις ριζοσπαστικές προοπτικές και με την παράλληλη ανάπτυξη της κριτικής της τεχνικής, της τεχνο-επιστήμης (δηλαδή της πληροφορικής και των συναφών μ' αυτήν κλάδων-ειδικοτήτων), οι οποίες είναι στενά συνδεδεμένες με την κυριάρχηση και την διαίρεση της εργασίας, και ταυτόχρονα παράγωγά τους αλλά και βάση της αναπαραγωγής τους, θα γίνει δυνατό ένα διαλεκτικό ξεπέραςμα της υπάρχουσας κοινωνίας. Θα καταστεί δυνατή η σύλληψη μιας άλλης και ανθρωπινότερης κοινωνίας, που θα θρίσκει αναγκαστικά στους αντίποδες της σημερινής.

Για να γίνει κατορθωτός ο παραπάνω γενικότερος και ίσως ιστορικός στόχος, χρειάζεται προκαταβολικά μια διαφορετική επανάσταση απ' αυτές που έχει γνωρίσει μέχρι σήμερα η κοινωνία και η οποία για να επιτευχθεί θα πρέπει να κατανοήσει από την διαδικασία γένεσης της ήδη, ότι με τον παραδοσιακό συνδικαλισμό, τον τρεϊντιουνισμό τον οικονομισμό, τον διαχωρισμό της πολιτικής από την οικονομία κ.τ.λ. δεν είναι δυνατό να ξεπεραστεί η κατεστημένη τάξη και οι ιδεολογίες της. Απ' αυτή τη διαπίστωση συνάγεται ότι είναι ανάγκη να διορθωθούν και οι παραδοσιακές πρακτικές του κινήματος. Η εναλλακτική αντίληψη της οργάνωσης της κοινωνίας, σύμφωνα μ' ένα νέο και ριζικά διαφορετικό τρόπο από τον ήδη υπάρχοντα, δηλαδή μακριά από τον προντουκτιβισμό τον αναπτυξιασμό, τον κρατισμό, τον τεχνικοτεχνοκρατισμό, την κυριάρχηση και τη διευρημένη αναπαραγωγή, μπαίνει άμεσα στην ημερήσια διάταξη. Μόνο έτσι μπορεί ν' ανοίξει ο δρόμος προς την χειραφέτηση και την απελευθέρωση· η πράξη έτσι θ' αποκτήσει και πάλι διαστάσεις σύμφωνες με τη

φύση της, ξεφεύγοντας από τον πρακτικισμό. Κατά συνέπεια μέσα στις διαμορφωμένες μ' αυτό τον τρόπο νέες συνθήκες, η σκέψη και ιδιαίτερα η φιλοσοφία:

«... μεταξύ άλλων θα αντιπροσωπεύει τον διανοητή στο βαθμό που δεν συνθηκολογεί μπροστά στη διαίρεση της εργασίας και δεν θα δέχεται να του προγράψει τα καθήκοντά του... Η φιλοσοφία³ δεν είναι μια σύνθεση, μια βασική ή εξαρτώμενη επιστήμη, αλλά μια επιχείρηση αντίστασης στην υπαγόρευση, μια αποφασιστική επιβολή για χάρη της πνευματικής και της πραγματικής ελευθερίας».⁴

Εννοείται δε, ότι όσο διατηρείται ζωντανή η τάση προς την αντίσταση απέναντι στην κυρίαρχη τάξη πραγμάτων, η κοινωνική απελευθέρωση, η οποία σημαίνει συγχρόνως και απελευθέρωση από την ιδεολογία, ίσως γίνει κάποτε επικτική. Διαφορετικά, εγκαταλείπεται κάθε έννοια απελευθέρωσης και αντικαθίσταται, είτε από την συγκατάθεση στην κατεστημένη τάξη και τις ιδεολογίες της, είτε ακόμη και απ' αυτή την ιδανικοποίηση αυτής της θαυμάσια αλλοτριωτικής τάξης πραγμάτων, άλλοτε «επιστημονικά», άλλοτε εκσυγχρονιστικά κ.τ.λ. Σε κάθε περίπτωση, δεν έχει ανευρεθεί μέχρι σήμερα καμιάς άλλης μορφής απελευθερωτική πρακτική. Η αντίσταση στην κατεστημένη τάξη και η σύμφωνη μ' αυτήν κριτική στάση παραμένουν, και θα παραμένουν ίσως για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα οι ελάχιστες προϋποθέσεις μιας πιθανής πραγματοποίησης της χειραφέτησης. Μέχρι τότε η πράξη δεν μπορεί παρά να διατηρεί την κριτική διάσταση ως πρωταρχική.

Η ιδεολογία μπορεί να αλλάζει, να διαφοροποιείται να μεταμορφώνεται. Μπορεί να χάνει από την ένταση που είχε κάποτε, προς όφελος περισσότερων αλλά αδυναμέστερων ιδεολογιών που στα νεότερα χρόνια έχουν εμφανιστεί. Μπορεί, τέλος, να μην παίζει τον ίδιο αποφασιστικό ρόλο που έπαιζε κάποτε για τη ζωή των ανθρώπων και για τις ανθρώπινες τύχες γενικότερα. Αυτό όμως δεν σημαίνει καθόλου ότι ο άνθρωπος κατόρθωσε ν' απελευθερώσει ή να ελαχιστοποιήσει την αλλοτριώσή του. Αντίθετα, νέες μορφές αλλοτριώσης το ίδιο έντονες, αν και πιο ευρείας μορφής από πριν, έχουν εμφανιστεί και κρατούν τον άνθρωπο δέσμιος σε μία κατεστημένη τάξη το ίδιο ανταγωνιστική και απάνθρωπη. Η αυταπάτη που δημιουργήθηκε από την κατάρρευση μερικών παλιών ιδεολογιών και ψευδο-ολιστικών ιδεολογικών σχημάτων, όχι μόνο δεν έφερε την ποθητή (!) απελευθέρωση αλλά και ακόμη χειρότερα οδήγησε τον άνθρωπο στην σκλαβιά ακριβώς της αυταπάτης και σε πολλούς ψεύτικους παράδεισους, μ' άμεσο αποτέλεσμα οι κοινωνικές συγκρούσεις να αποϊδεολογικοποιηθούν, να υποχωρήσουν, ν' αποδυναμωθούν.

Όμως, μήπως υπάρχει και καμία άλλη δυνατότητα για να ξεφύγουμε απ' αυτή την αρνητική κατάσταση, από την επανένιχυση της διαλεκτικής του όλου και την καθορισμένη άρνηση;

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. R. Bahro, *L'alternative*, εκδ. du Stock, *Θα συνεχίσω το δρόμο μου*, εκδ. Θεωρία.
2. Απόσπασμα από μια προκήρυξη του Μάη 68, «Le Monde», 27-8-1988, σελ. 2.
3. Εδώ οι Αντόρνο-Χορκχάμερ, με τον όρο φιλοσοφία εννοούν προφανώς την κριτική θεωρία.
4. Th. Adorno-M. Horkheimer, *La dialectique de la raison*, εκδ. Gallimard, σελ. 265.